

KOVÁCS PÉTER ZOLTÁN

ÚJ LEHETŐSÉGEK AZ IRODALOMSZOCIOLÓGIÁBAN

Kutatástörténeti és módszertani felvezető egy
erdélyi magyar középiskolások olvasmányszerkezetének
jellemzőit feltáró kutatás elé

Bevezető

■ Jelen tanulmányom doktori kutatásomhoz kapcsolódik, melyben a középiskolás korosztály körében népszerű irodalom szövegszerű jellemzőit vizsgálom. E vizsgálatnak képezi alapját az elmúlt évtizedek olvasásszociológiai szakirodalmának, a terület kutatásainak számbavétele. Ennek keretében jelen írásban arra teszek kísérletet, hogy rávilágítsak, a korábbi kutatások fényében milyen irányba érdemes elmozdulni a kutatóknak abban az esetben, ha a következő kérdésekre szeretne válaszolni: *Mi jellemzi a mai erdélyi magyar középiskolások körében népszerű irodalmi szövegeket?* Valamint: *Azonosíthatók-e különbségek a népszerű szövegek, illetve a kánon(ok) különböző formában rögzített és megőrzésre/továbbadásra szánt szövegei között?*

Jelen tanulmányban e kérdésfelvetésnek az olvasásszociológiai alapját kívánom szemléltetni. Emellett azt is szeretném megvizsgálni, hogy e diszciplína vizsgálatai túl tudnak-e mutatni önmagukon, vagyis a 20. században kialakított szociológiai alapú gyakorlatok képesek-e teret nyitni más, kortárs (ezen belül digitális bölcsészeti és hálózatkutatási) módszerek által meghatározott kérdésfelvetéseknek. Kísérletem egyik végcélja meghatározni, hogy milyen típusú új (adatalapú és bölcsészinformatikai módszerekkel kinyert) ismeretek segíthetnek minket a középiskolás korú, érettségi előtt álló fiatalok olvasáskultúrájának megértéséhez, valamint oktatási stratégiáink javításához – az erre való igény ugyanis egyre látványosabbnak tűnik.¹



...érdemes lesz megfigyelni, hogy vannak-e olyan kedvencek, amelyek egyrészt kiállják az idő próbáját (több különböző időpontban rögzített adatsokban is megjelennek), másrészt transzgenerációs hídként szolgálnak (a felnőttek és a középiskolások listáin is megjelennek).

Megkerülhetetlennek érzem, hogy leszögezzem, a fentiekben vázolt elméleti munka gyökerét egy módszeres, kérdőíves olvasásszociológiai vizsgálatnak kell képeznie. E vizsgálat azonban nem képzelhető el a korábbi hasonló vizsgálatok (a megválaszolendő kérdések függvényében vázlatosabb vagy átfogóbb) metaanalízise nélkül. Nulladik lépésként így azon kérdésterületeket kell meghatároznunk, amelyekre a már meglévő olvasásszociológiai kutatások képesek választ adni; ezután pedig meg kell határoznunk azon kérdésterületeket is, amelyeket a korábbi kutatás nem vagy csak felületesen tárgyalt, s amelyek specifikusan a mai kortárs kihívásokhoz, valamint a 14–17 éves korosztály generációs kihívásaihoz kapcsolódnak, s amelyek ki tudják bővíteni a korábbi vizsgálatok határait.

A mai fiatalok: hol a cezúra?

■ Két okból sem tartom célszerűnek a teljes magyar – jóval több, mint fél évszázadot átfogó – olvasásszociológiai szakirodalom ismertetését (egyúttal úgy vélem, mindkét ok szorosan kapcsolódik kutatásom célcsoportjához):

Egyrészt cezúrának tekintem az internetes tömegkommunikáció megjelenését. Meglátásom rokon Gereben Ferenc magyarországi irodalomszociológuséval, aki több mint ötven éve foglalkozik a tudományterülettel, s akinek véleménye szerint az olvasáskultúra a szemünk láttára látszik megrendülni, átalakulni, éppen az infokommunikációs technológia térnyerésének köszönhetően.² Gereben idézett cikkében elismeri, hogy az olvasásszociológia korábbi, az idősebb generációhoz tartozó kutatójaként a túlpártján rekedt egy olyan szakadéknak, melyet a „digitális világ” képzett meg nemcsak a befogadók, de a szakma számára is, s egyúttal biztatja a fiatal kutatókat a munka továbbvitelére. Gereben egy 2007-es cikkében írja le egy olvasás- és művészetszociológia-oktatóként szerzett személyes tapasztalatait: a 60-as évektől kezdődő és az említett cikk megírásának pillanatáig tartó időszakban Gereben a klasszikusnak, általa „hegycsúcsoknak” nevezett művek népszerűségének csökkenését vette észre a hallgatók között. Amikor tanárként rákérdezett a jelenség okára, válaszként a hallgatók a klasszikus elbeszélő próza nehéz olvashatóságát, hosszát és unalmasságát jelölték meg.³ A szerző saját maga és alapképzéses diákjai között kialakulni látszó kulturális vákuumról számol be, majd tanulmányát a következő kérdésfelvetéssel zárja: „[A] nagy tektonikus mozgások között háttérbe szorulnak olyan, egyáltalán nem lényegtelen kérdések, hogy a jövő diplomásai emelt szintű (?) szaktechnikusok legyenek-e vagy értelmiségiek? S ha netán az utóbbi mellett döntünk, milyen pedagógiai, módszertani elképzeléseink vannak a szakinformációkon és a tömegközlelési eszközök által közvetített tömegkultúrán túlmenő tudás és műveltség átadásáról?”⁴ Bár a személyes hangvételű cikk folyamán Gereben végig az aggodalom és a szkepszis hangján szólal meg, észre kell vennünk az e mögött meghúzódó valóságot: az egyetemista korú fiatalok olvasási szokásainak az új tömegkommunikációs formák (s az ez által formálódó tömegkultúra) hatására való gyökeres megváltozását.

Megjegyzendő, hogy a fiatalabb kutatói generáció valóban érzékeli egy a fentiekből adódó jelenkori cezúra létét. Herédi Rebeka, az egri Eszterházy Károly Katolikus Egyetem kutatója doktori disszertációjának⁵ bevezetőjében, az elméleti keretezés során éppen ezzel a problémával szembesül. Számol a világban bekövetkező infokommunikációs és globalizációs változásokkal mint olyan faktorokkal, amelyek alapjában változtatják meg az oktatási folyamatban részt vevő diákok igényeit: nagyobb hangsúly kerül az idegen nyelvi kompetencia fejlesztésére,

ahogyan természetesen a kommunikációs vagy digitális kompetenciákéra is, csakúgy, mint az alkalmazkodás, az innovativitás, a kreativitás fejlesztésére. Érdekes megjegyezni, hogy Herédi egyrészt problematizálja az új környezet igényelte új kompetenciák fejlesztése és gyakorlása által indukált új kihívásokat (egy egyre innovatívabb, egyre több dolgot feltaláló világban gyakrabban kell az egyénnek szokásain, beidegződéseiben, sőt főképp megoldási stratégiáiban változtatnia), másrészt elismeri, hogy bizonyos alapkompétenciák ugyanúgy fontos szerepet töltenek a továbbiakban is, mint a digitalizáció korszaka előtt. Ilyen alapkompétencia szerinte az anyanyelvi kompetencia, melynek fejlesztéséhez – különösen fiatalokban – elengedhetetlen a megfelelő mennyiségű és minőségű olvasás megléte.

Gombos Péter ifjúságiirodalom-kutató, olvasásszociológus, egyetemi oktató módszertani szempontból tartja fontosnak kiemelni egy bizonyos, saját megfigyelései szerint a 2010-es évek elejére eső cezúra meglétét, melyet az okoseszközök megjelenéséhez köt (ahogyan az internet megjelenése a 2000-es év környékén idézett elő hasonló cezúrát). Mint állítja, egy korábban, 2012–2013-ban végzett vizsgálat⁶ idején még nem volt olyan arányú az okostelefon-penetráció, hogy érdemes lett volna külön azt vizsgálni, hogy mennyit használják az internetet a középiskolások ilyen eszközön keresztül.⁷ 2017-ben már nyilvánvaló, hogy az internet- és ezen belül az okoseszköz-használat vizsgálata kihagyhatatlan bármely átfogó, a jelenségeket nemcsak leíró, de azok okait is feltárni igyekvő olvasásszociológiai felmérésből. Péterfi Rita egy 2019-es tanulmányában szintén erre a következtetésre jut, miközben kiemeli, ma már képernyők versengenek képernyőkkel, a számítógépet, az okostelefont, a televíziót (amely, jegyezzük meg, azóta szintén „megokosodott”) nem lehet már egy szabadidőstevékenység-kategórián belül kezelni, ezen eszközök ugyanis külön-külön is befolyásolni képesek az olvasást. Az ilyen típusú összefüggések közül egy az, amely különösen szembeszökő: a folyamatosan online lévők különösen alacsony olvasási teljesítményt produkálnak – ez az internethasználati mód pedig a kézi okoseszközök elterjedése előtt gyakorlatilag elképzelhetetlen volt.⁸ Ez már az a generáció, melynek olvasási szokásait radikálisan megváltoztatja a folyamatosan elérhető széles sávú internet, olvasáskultúrájukat alapvetően befolyásolja a technikai fejlődés egyre gyorsuló üteme. „A problematikát – már jó ideje – számos olvasáskutató kihangosítja: »az elektronikus, számítógéphez, internethez kötődő olvasás újabb vizsgálati módszereket kíván meg«⁹

A második ok, ami miatt nem tartom célszerűnek a teljes magyar olvasásszociológiai szakirodalom ismertetését, az, hogy a mai 14–17 évesek abba a generációba tartoznak, akiknek a szocializálódása és ezáltal az önálló olvasási stratégiáinak kialakítása nemrég, 2020 tájékán kezdődött: Gombos Péter szerint ők, a 14–17 évesek azok, akik egy felmérés során már úgy adnak saját maguk választ a kutatói kérdésekre, szülői segítség nélkül, hogy nem igazán érdeklik őket a velük szemben támasztott külső elvárások.¹⁰

Célszerű tehát – egy a későbbiekben kialakítandó kérdőív elméleti és gyakorlati szempontjainak meghatározása érdekében is – a rendszerváltás óta eltelt időszak szakirodalmára koncentrálnunk, s ezen belül is a közelmúlt munkáira. Ilyen irodalomszociológiai munkák Magyarországról igen nagy számban állnak rendelkezésünkre, szemben a környező országokkal, amelyek magyarságát érintő átfogó felmérések az utóbbi negyedszázadban nemigen készültek.¹¹

A korábbi vizsgálatok rövid bemutatása

■ A magyar olvasás- és könyvtárhasználat-kutatások egészen a 60-as évekre nyúlnak vissza, azt a módszertant viszont, amelyet azóta is mérvadónak és (az eredmények összehasonlítása végett) követendőnek tekint a szakma, az Országos Széchényi Könyvtár (azóta megszűnt) Könyvtártudományi és Módszertani Kutatóközpontja dolgozta ki 1968-ban.¹² Az OSZK KMK tevékenységéből kiemelkednek azon országos, reprezentatív mintán végzett olvasásszociológiai felmérések, melyek az azóta is elfogadott, egyéb intézmények által is átvett kérdéssoron nyugodtak. E felmérések közül megemlítenők a teljes magyar felnőtt lakosságot érintő kutatások (1978-ban,¹³ 1985–1986-ban,¹⁴ 1991-ben és 1993-ban¹⁵), valamint a 18 év alatti lakosságot külön felmérő kutatások (1978–1979 fordulóján,¹⁶ 1983–1984 fordulóján,¹⁷ valamint 2001 elején¹⁸).

Később e módszertant főként két további intézmény használja fel (különböző mértékben módosítva) kutatásaihoz: a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, valamint a Tárki Társadalomkutatási Intézet. Előbbitől fontos kiemelni a 2017-ben¹⁹ és 2019-ben²⁰ végzett kutatássorozatot, mely mind a felnőtt, mind a 3 évesnél idősebb kiskorú lakosságot lefedte. Utóbbitól megemlítenők a teljes felnőtt magyarországi lakosságot felmérő kutatások, úgy mint a 2002-es (ekkor még középiskolásokat is bevonó), a 2005-ös, OSZK-val közösen végzett kutatás,²¹ a 2020-as,²² végül pedig a 2023-as,²³ eKönyv Magyarországgal közös kutatások, melyek közül több is részben célzott (például a hordozható eszközökön való olvasást vagy a számítógép-használatot külön vizsgáló) felmérés volt. A fentiek módszertanát követő felmérések közül meg kell még említenünk egy a Kerkai Jenő Egyházzsociológiai Intézet támogatásával 2000 őszén folytatott szintén reprezentatív, a teljes magyarországi, felnőtt lakosságra kiterjedő felmérést.²⁴

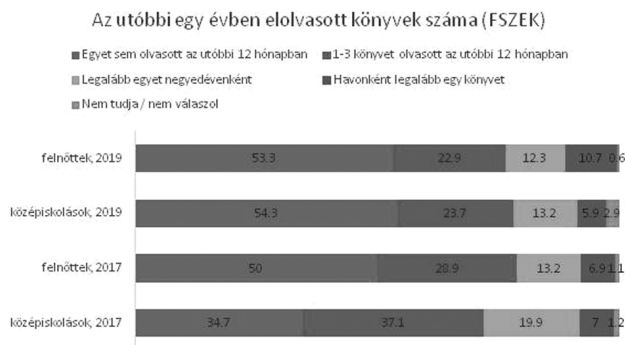
Ez egyéb, a fentiektől módszertanukban eltérő vagy nem reprezentatív, ezért a fentiekkel tökéletesen össze nem vethető kutatások közül álljon itt az MTA Szociológiai Intézetének 1996-os felmérése,²⁵ a Cultura – MTI – Ipsos 2014-es felmérése,²⁶ a korábban már említett, a netgeneráció olvasási attitűdjét vizsgáló felmérés,²⁷ valamint a Reacty Digital Kft. 2023-as omnibusz kutatása.²⁸

A határon túli olvasásszociológiai kutatások közül meg kell említeni az OSZK KMK már a bevezetőben említett átfogó, az 1960–1982 közötti időszakra kiterjedő visszatekintő elemzését,²⁹ egy a Székelyföldre, a Csallóközre, valamint Magyarországra kiterjedő 1991-es összehasonlító kutatást,³⁰ az MTA Kisebbségkutató Műhelye által 1991 és 1996 között a környező országokban végzett kutatást,³¹ valamint a Kerkai Jenő Egyházzsociológiai Intézet támogatásával 1998-ban végzett erdélyi kutatást.³² Sajnálatos, hogy ez utóbbi volt a legutolsó átfogó, határon túliakat célzó munka a témában.

Hogyan juthatunk el a legnépszerűbb könyvek listájáig?

■ Az alábbiakban azon kérdéseket szemléltetem, melyek eredményeit középiskolásokat is magában foglaló reprezentatív kutatásokból emeltem ki, összehasonlítva azokat a felnőtt népességre vonatkozó adatokkal. Az időbeli határt a fent ismertetett szempontok értelmében 2010-nél húztam meg, bár e határ tényleges alkalmazását nehezíti a kutatások időbeli rendszertelensége: a valóban reprezentatív kutatások sorában éppen 2010 környékén mutatkozik egy igen komoly hiátus.

Az egyik legalapvetőbb kérdés, hogy mennyit olvasnak az alanyok. A bevett kérdés: „*Elfoglaltságaid mellett – tankönyvön kívül – olvasol-e könyveket?*” Lehetőséges válaszok: 1) Egyet sem olvastam az utóbbi 12 hónapban, 2) 1–3 könyvet az utóbbi 12 hónapban, 3) Legalább egyet negyedévenként, 4) Havonként legalább egy könyvet. Nézzük meg az utóbbi évek értékeit a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár adatai alapján:



A fenti kérdés felhasználását saját kutatásomban a következők indokolják: Egyrészt szükséges összehasonlítani a vizsgálati populáció (melynek alapsokaságát az összes erdélyi magyar középiscolás képezi)³³ olvasási teljesítményét a korábbi, magyarországi adatokkal. Másrészt izgalmas kérdésnek tűnik összevetni a későbbiekben a sokat, illetve a keveset olvasók preferált olvasmányainak listáját és azok összetételét, például a kötelező olvasmányok és a kedvtelésből olvasott könyvek arányát tekintve (amennyiben, tegyük fel, arra lennének kíváncsiak, hogy aki keveset olvas, az szigorúan csak a kötelezőket olvassa el, vagy éppen fordítva, egy-egy könyvet önmagától, kedvtelésből).

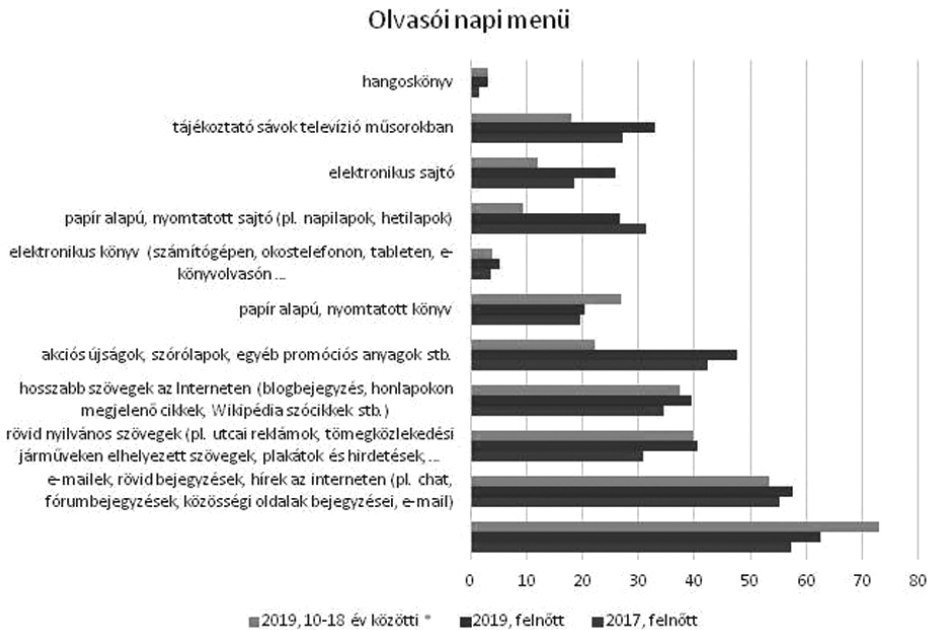
A fentihez képest eltérő kérdéssel dolgozik a Tárki. Ők kérdőívükben az olvasás gyakoriságára, nem pedig az egy év alatt elolvasott könyvek mennyiségére kíváncsiak. Bár sajnálatos, hogy a két kérdés nem egyezik, s így a rájuk adott válaszok nem összehasonlíthatók, mégis el kell ismernünk mindkét kérdés jogosságát. Az OSZK által használt kérdés előnye, hogy olvasói *teljesítményt* mér, míg a Tárki kérdése a mindennapi olvasói *tevékenységet* célozza. A kettő eltérésére számos ok adódhat: gyorsabb vagy lassabb olvasási tempó, egy könyv gyakori vagy végleges félbehagyása, párhuzamos olvasás, jegyzetelő s emiatt lassabb olvasás, stb. A Tárki olvasásgyakorisági adatai 2010 óta (csak szépirodalom), összevetve a Reacty Digital Kft 2023-as adataival³⁴:



Láthatjuk, amint az „Egyet sem olvasott az utóbbi 12 hónapban”, valamint a „Soha” lehetőségekre adott válaszok (értelemszerűen) korrelálnak egymással, a többi kategória esetében viszont nem ennyire egyértelmű a helyzet, melynek nyilvánvalóan módszertani okai vannak: a kérdések megfogalmazásának eltérése okán a válaszokat nincs is értelme összevetni egymással. Az olvasási *gyakoriságot* mérő kérdést azért tartom indokoltnak bevenni saját vizsgálatomba, mivel ez kontrollkérdéseként szolgálhat az olvasási *teljesítményt* mérő előző kérdésnek, amennyiben a kettő válaszait keresztábra segítségével összevetjük.

Olvasói napi menü

■ Az ún. „olvasói napi menü” kérdést a Tárki kutatói adták hozzá a kérdőívükhöz 2017-ben. A kérdés így hangzik: „*Gondolj a tegnapi napra! Az alábbi listából válassz ki azon szövegeket, amelyeket tegnap olvastál vagy hallgattál!*”³⁵ Segítségével választ adhatunk arra a kérdésre, hogy vajon az eddig folyamatosan szem előtt tartott szépirodalom mellett összesen mennyi és milyen szöveges tartalommal találkoznak az alanyok, amelyek – tegyük hozzá – ugyanúgy kiszakítják a maguk részét az olvasók figyelemteljesítményéből, mint a vizuális média termékei. Ennek felmérése szintén hasznosnak bizonyulhat az elvégzendő kutatás során.



Legutóbb olvasott könyv

■ Az OSZK módszertana alapján visszatérő elem az aktuális olvasmány kérdése is: „*Melyik az a könyv, amelyet (amelyeket) jelenleg olvas, (vagy ha most nem olvas), melyiket olvasta legutóbb? Kérem, sorold fel őket, mondja meg a könyv szerzőjét és a könyv címét is, ha tudja!*” A kérdésre egyetlen választ lehetett megadni. Alább a leggyakrabban említett szerzők listája.

FSZEK, 2017, felnőttek	FSZEK, 2019, felnőttek	FSZEK, 2017, középiskolások	FSZEK, 2019, középiskolások
Danielle Steel Lőrincz L. László Stephen King Rejtő Jenő Agatha Christie Jókai Mór Szabó Magda J. K. Rowling Ken Follett Gárdonyi Géza	Danielle Steel Lőrincz L. László Rejtő Jenő J. K. Rowling Müller Péter Agatha Christie George R. R. Martin Robert Merle Stephen King Fejős Éva	Leiner Laura J. K. Rowling Molnár Ferenc Fejős Éva Karinthy Frigyes Mikszáth Kálmán Rejtő Jenő William Shakespeare Daniel Defoe Fekete István Gárdonyi Géza Jókai Mór Robin Cook Stephen King	J. K. Rowling Leiner Laura Jókai Mór Móricz Zsigmond Gárdonyi Géza Stephanie Meyer William Shakespeare George R. R. Martin Szophoklész E. L. James

Legkedvesebb író, kedvenc könyv

■ Az aktuális olvasmánynál revelatívabb információ a kedvenc író személye. (Mely gyakran kiegészül az alanyra legnagyobb hatással lévő mű címével és szerzőjével is.) „Kik a legkedvesebb írói?”³⁶ A feltett kérdésre több válasz lehetséges. A szerzők mellett az említések százalékos aránya.

Ssz.	A legkedvesebb szerzők					
	Felnőttek				Középiskolások	
	FSZEK, 2017		FSZEK, 2019		FSZEK, 2017 ³⁷	
1.	Jókai Mór	12,7	Danielle Steel	3,3	J. K. Rowling	5,76
2.	Lőrincz L. László	6,5	Lőrincz L. László	2,4	Fekete István Leiner Laura	3,40
3.	Danielle Steel	6,0	Rejtő Jenő	2,2	Móra Ferenc	3,14
4.	Rejtő Jenő	5,7	Stephen King	2,0	Jókai Mór Stephen King	2,62
5.	Szabó Magda	4,8	J. K. Rowling	1,8	Molnár Ferenc	2,36
6.	Agatha Christie Stephen King	4,6	Müller Péter Dan Brown	1,7	Gárdonyi Géza	2,09
7.	Mikszáth Kálmán	4,3	George R. R. Martin	1,5	Szabó Magda	1,83
8.	Móricz Zsigmond Petőfi Sándor	3,7	Agatha Christie	1,4	Benedek Elek Rejtő Jenő	1,31
9.			Robert Merle	1,3		

A fenti két kérdés segítségével válnak begyűjthetővé a legnépszerűbb olvasmányok, mégpedig két kritérium alapján. Így módon ugyanis összeírhatjuk az

aktuálisan *valóban olvasott*, valamint a *szubjektíve kedvelt* olvasmányokat. Szintén érdemes lesz megfigyelni, hogy vannak-e olyan kedvencek, amelyek egyrészt kiállják az idő próbáját (több különböző időpontban rögzített adatsokban is megjelennek), másrészt transzgenerációs hídként szolgálnak (a felnőttek és a középiskolások listáin is megjelennek). Erre már mutatkoznak példák J. K. Rowling, Jókai Mór, Stephen King vagy Rejtő Jenő személyében.

Műfajok

■ Kissé félreérthető a következő (a Tárki által használt) kérdés: „*Milyen témájú könyveket olvas legszívesebben?*” A kérdés maga ugyanis nem a témára, hanem főképp a műfajra kérdez rá a válaszopciókon keresztül. A műfajokat a kérdező adja meg, az említett műfajok esetében igen vagy nem válasszal kell a válaszadónak eldöntenie, hogy kedveli-e, vagy sem. Az igen válaszok száma nem korlátozott, bármennyi műfaj kapcsán lehet pozitívan nyilatkozni. A Tárki felmérései során a műfajlistát 2019-ben módosították, így nem lehetséges a teljes olvasmánystruktúra pontos összevetése, ám bizonyos műfajok esetében regisztrálhatók az elmozdulások.³⁸ Gombos Péter, a FSZEK kutatója is elismeri, hogy további gondokat okoz a korábbi kutatások eltérő terminológiája. Külön tanulmányt érdemelne, hogy műfajelméleti és olvasásszociológiai szempontokat egyszerre érvényesítve tegyünk rendet a kategóriák között. Amíg erre nem kerül sor, addig egymással versengő „műfajok” özönében kell jórészt önkényes döntések alapján utat vágnunk, ha az eredményeket mégis össze akarnánk hasonlítani egymással. Álljon itt csupán három, a problémát felvázolandó példa:

Az olvasásszociológia megkerülhetetlen alakjai, a kutatásaikat nagyrészt az OSZK KMK-ban végző Gereben Ferenc és Nagy Attila is olyan műfaji kategóriákkal dolgoznak, melyekben keverednek a műfajiság, a stílus és az esztétikai értékítélet, sőt talán a személyes előítélet szempontjai is. Olyan műfajokkal találkozunk, mint *romantikus, klasszikus realista (19. századi és korábbi), 20. századi realista, modern (esztétikailag értékes), szórakoztató irodalom (krimi, kalandregény, bestseller stb.), non-fiction (ismeretközlő), lektúr* vagy (a később megjelenő) *áltudomány*.³⁹

A FSZEK kutatói 2017-ben és 2019-ben (a két vizsgálat műfaji kategóriái nem egyeznek meg!) külön kategóriaként, differenciálás nélkül kezelik az *idegen nyelvű szépirodalmat*, míg az idegen nyelvű egyéb könyvek nem jelennek meg a listán. Egy kategóriát alkot viszont a *történelem (fiction és non-fiction)*! Külön kategória az *érzelmes, romantikus, szerelmes regények és a kortárs irodalom*.

A Tárki kutatásaiban a következő kategóriák jelennek meg: *szépirodalom; szórakoztató irodalom; memoár; életrajz, interjú; történelem, tudományos ismeretterjesztő, politika, gazdaság; művészeti könyvek, albumok; ifjúsági (young adult) könyvek; valamint gyerekkönyvek, mesekönyvek, kifestő, képeskönyv*. A korábbiakkal összevetve így ez tűnik a legmegalapozottabbnak, hiszen nem avatja kritériummá a keletkezési időpontot, az esztétikai értéket és a stílust sem. Az egyedüli „támadható” pontja a rendszernek az ifjúsági és gyermekirodalom leválasztása a szépirodalomról, ugyanis itt kevésbé műfaji, mint inkább a célközönséget érintő szempontok érvényesülnek, bár a különbségtétel saját kutatásom szempontjából is mindenképp indokolt.

Láthatjuk, hogy különböző műhelyek különböző módon keverik az időbeliség, a műfaj, a téma és az értékpreferencia szempontjait a kategóriák kiválasztása ese-

tében. Ezért jelent kihívást számomra is funkcionális műfaji kategóriák szerkesztése, melyet azonban átfogó elméleti és gyakorlati tájékozódásnak kell megelőznie.

A fentiek mellett a kérdőívek kitérnek a sajtóolvasásra, az olvasás helyszínére, alkalmaira, a házi könyvtár méretére, a könyvbeszerzés módjaira és mértékére, a könyvtárhasználati szokásokra, emellett többnyire az értékrendre, a jövedelemre, az iskolai végzettségre, a foglalkozástípusra is. Tervezett kutatásom szempontjából (és a doktori kutatásra jellemző időkeret korlátoltsága okán) ezen faktorok kevésbé tűnnek relevánsnak.

Az említett kérdőívek természetesen kitérnek a legkedveltebb műfajokról begyűjtött adatok elemzésére csakúgy, mint a média- és internethasználatra. Ezek jelentőségével doktori értekezésemben szintén foglalkozom, jelen írás korlátait azonban szétfeszítené ezek tárgyalása.

Új szempontok, új célok

■ Folyamatban lévő kutatásom kiindulópontját egy olyan kérdőív képezi, melynek fókuszában a középiskolás fiatalok által olvasott legnépszerűbb művek és azok jellemzői állnak. A művek „begyűjtésére” megfelelően mutatkoznak a fentebb bemutatott kérdések, az általam vizsgálandó jellemzők azonban más kérdéseket igényelnek nemcsak a kérdésfelvetés, de az alkalmazandó módszerek tekintetében is.

Elsősorban, amennyiben arra vagyunk kíváncsiak, hogy melyek a legnépszerűbb olvasmányok a vizsgált populáció körében, szükségünk van a fentiek mellett a következő (a kutatástörténet során kevésbé rendszeresen feltett) kérdésekre is:

„*Melyek élete legemlékezetesebb olvasmányélményei?*” Valamint: „*Az utóbbi években Ön által olvasott könyvek közül melyik tetszett a legjobban?*” E kérdések Gereben Ferencről származnak, segítségükkel nemcsak a kedvenc írók listája nyerhető ki, de a kedvenc műveké is, mégpedig kettős, időbeli bontásban. Gereben megjegyzi, hogy a két kérdés esetében a válaszadói motiváció is eltér: az első kérdés esetében a válaszadók hajlamosabbak gyermek- és ifjúkorukból származó, többnyire az iskolai kánon részét is képező művet említeni (pl. *Egri csillagok*, *Jókai-regények*), míg a második esetében szabadabban, aktuális személyes preferenciáiknak megfelelően válaszolnak.⁴⁰ Sajnálatos, hogy Gereben fenti kérdéseit a későbbi kutatások nagyrészt ebben a formában hanyagolták.

Szintén érdemes a kérdőív részévé tenni a Gombos Péter, Hevérvé Kanyó Andrea, Kiss Gábor szerzőhármás által (kifejezetten kiskorúak felmérésére) 2012-ben kipróbált újszerű kérdést: „*Olvastad már ezeket a könyveket? Jelöld X-szel, amelyiket igen!*” A megkérdezettek listából választják ki azon könyveket, melyek a szerzők szerint képesek leképezni a szakma által generációs kohorszélménynek nevezett jelenséget, esetünkben azt, hogy minden generációnak van (?) egy közös olvasmányélménye, „generációs könyv-idolja.” Az említett tanulmányban szereplő listában azonban nemcsak önálló művek kapnak helyet – így történhet meg, hogy az első három helyen a következő tételek (két könyvsorozat és egy tematikus kategória) szerepelnek: *Harry Potter*, *Alkonyat* és vámpiros könyvek.⁴¹

Összegzés, kitekintés

■ A fentiek alapján úgy vélem, sikerülhet megbízható módon összegyűjteni a célcsoport által olvasott legnépszerűbb könyveket – ehhez azonban szükséges volt válogatni a bemutatott műhelyek és módszertanok által kínált kérdések kö-

zül annak érdekében, hogy egy minden eddiginél fókuszáltabb kérdőív jöjjön létre, mely nem elhanyagolható módon egy olyan alapsokaságot kíván felmérni, melyről átfogó adataink hosszú idő óta nincsenek. Megjegyzendő, hogy a tervezett kérdőív nem merül majd ki a fenti kérdésekben, része lesz a kötelező demográfiai mutatók felvételén kívül többek között egy rövid attitűd-, valamint médiahasználat-vizsgálat is, melyek részleteire jelen tanulmányban nem térek ki.

Ahhoz, hogy azonosítani tudjuk a különbségeket a népszerű szövegek, illetve a kánon különböző formában rögzített szövegei között, szükséges segítségül hívunk mind a hálózat kutatás, mind a digitális bölcsészet korszerű vagy már bejáratott módszereit. Így válhat megvalósíthatóvá egy olyan összehasonlító elemzés, amely kitérhet a művek időbeli távolságára, hosszára, a szerző személyére (például annak neme alapján), szereplőszerkezetére, szentimentelemzésére ugyanúgy, mint a stilometria segítségével történő összehasonlításra (melynek része lehet többek között a mondat szerkezet-elemzés, topikmodellezés, szókinccsvizsgálat). Az alkalmazandó és egyáltalán alkalmazható módszerek leszűkítéséhez azonban mindenekelőtt a kérdőív megtervezése, kipróbálása és a kérdőíves felmérés megvalósítása vezet, melyről a közeljövőben igyekszem majd beszámolni.

■ JEGYZETEK

1. Erről és a változó olvasási szokások oktatási integrációjáról I. Néma Judit-Eszter: *Szemponatok a megváltozott olvasási szokások oktatási integrációjához a generációkutatás tükrében*. Új Pedagógiai Szemle 2023. 1–2. sz. 100–108. (A továbbiakban Néma 2023)
2. Gereben Ferenc: *Mit tud az olvasásszociológia a magyar olvasáskultúráról?* Magyar Művészet 2017. 1. sz. 64–71. 64.
3. A klasszikus elbeszélő próza kategóriájába Gereben említés szintjén olyan szerzőket sorol be (a Központi Statisztikai Hivatal 1964-es felmérése, ezen belül is az akkori egyetemi hallgatók aktuális olvasmányainak szerzőlistája alapján), mint Jókai Mór, Thomas Mann, Lev Tolsztoj, Alexandre Dumas, Móra Ferenc, Németh László, Victor Hugo, Mihail Solohov, Guy de Maupassant és Móricz Zsigmond. Gereben Ferenc: *Olvasás felsőfokon? Bemomások az egyetemisták olvasáskultúrájáról*. Könyv, Könyvtár, Könyvtáros 2007. 1. sz. 21–22.
4. Uo. 26. Közbeékelés: Gereben Ferenc.
5. Herédi Rebeka: *Az irodalomtanításról alkotott pedagógusnézetek hatása az olvasási szokásokra és az irodalom tantárggyal kapcsolatos vélekedésekre középiskolások körében*. Eszterházy Károly Katolikus Egyetem Neveléstudományi Doktori Iskola, Eger, 2023. 8–9.
6. A vizsgálatról lásd: Gombos Péter – Hevérné Kanyó Andrea – Kiss Gábor: *A netgeneráció olvasási attitűdje – 14–18 évesek véleménye könyvekről, olvasásról, irodalomról – egy felmérés tanulmányai*. Új Pedagógiai Szemle 2015. 1–2. sz. 52–66. (A továbbiakban: Gombos – Hevérné Kanyó – Kiss 2015)
7. Gombos Péter: *A digitális generáció olvasási szokásai – a 2017-es reprezentatív olvasásfelmérés tapasztalatai*. In: Barátné dr. Hajdu Ágnes – dr. Béres Judit (szerk.): *Olvasásfejlesztés könyvtári környezetben*. (Módszertani kötetek 2.) Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest, 2019. 172.
8. Péterfi Rita: *Az életünket meghatározó rejtett kulturális összefüggésekről – A felnőttek és az olvasás*. In: Barátné dr. Hajdu Ágnes – dr. Béres Judit (szerk.): *Olvasásfejlesztés könyvtári környezetben*. (Módszertani kötetek 2.) Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest, 2019. 205–206.
9. Néma 2023. 106., idézet: Nagy Attila, *Olvasásfejlesztés, könyvtárhasználat – kritikus gondolkodás. Szócikk-másolástól a paródiaírásig*. Nemzeti Téka, OSZK–Osiris, Bp., 2001.
10. Huszti Ágnes: *Mit olvas a digitális generáció? Interjú Gombos Péterrel a 2017-es olvasásfelmérés eredményeiről*. Könyv, Könyvtár, Könyvtáros 2018. 7. sz. 45.
11. E hiányt említik többek között átfogó munkájukban: Péntek János – Benő Attila: *A magyar nyelv Romániában (Erdélyben)*. Erdélyi Múzeum Egyesület, Kvár, 2020. (A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén 6.) 107. Az erdélyi magyarság olvasáskultúrája és a kutatás lehetséges irányai egy következő tanulmány témáját képezik.
12. Tóth Máté: *Olvasás- és könyvtárhasználati kutatások a Könyvtári Intézetben*. Könyvtári Figyelő 2020. 2. sz. 242.
13. Gereben Ferenc: *A felnőtt népesség olvasási és olvasmánybeszerzési szokásai: egy reprezentatív országos vizsgálat eredményei*. Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ, Bp., 1989.

14. Gereben Ferenc: *Könyv, könyvtár, közönség: a magyar társadalom olvasáskultúrája olvasás- és könyvtárszociológiai adatok tükrében*. Országos Széchényi Könyvtár, Bp., 1998. (A továbbiakban Gereben 1998.)
15. Nem reprezentatív. Uo.
16. Nagy Attila: *A 10–14 évesek olvasási kultúrájáról*. Kortárs 1984. 2. sz. 264–275.
17. Nagy Attila: *A 15–18 évesek olvasási kultúrájáról*. Kortárs 1986. 2. sz. 136–144.
18. Nagy Attila: *Háttal a jövőnek: középiskolások olvasás- és művelődésszociológiai vizsgálata*. Országos Széchényi Könyvtár, Bp., 2003. (A továbbiakban Nagy 2003.)
19. Tóth Máté: *A magyar lakosság olvasási és könyvtárhasználati szokásai 2017-ben*. *Könyvtári Figyelő* 2018. 1. sz. 45–60. (A továbbiakban Tóth 2018.)
20. Tóth Máté: *A hazai felnőtt lakosság olvasási és könyvtárhasználati szokásai 2019-ben*. In *Módszertani mozaikok: Kutatások és válogatott tanulmányok gyűjteménye*. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Bp., 2020. (Módszertani kötetek 9.) 277–317. (A továbbiakban Tóth 2020.), valamint Tóth Máté: *A 3–18 év közötti hazai lakosság olvasási és könyvtárhasználati szokásai 2019-ben*. Uo. 318–360.
21. Nagy Attila – Péterfi Rita: *Olvasás, könyvtár- és számítógép-használat - gyorsjelentés a Tárki és az OSZK 2005-ös vizsgálatáról*. Könyvtári Figyelő 2006. 1. sz. 31–44.
22. Bernát Anikó – Hudácskó Szilvia: *Könyvolvasási és könyvvásárlási szokások*. TÁRKI Társadalomkutatási Intézet, Bp., 2020.
23. Bernát Anikó et al.: *Az olvasási szokások alakulása hordozható eszközökön*. TÁRKI Társadalomkutatási Intézet – eKönyv Magyarország, Bp., 2023.
24. Gereben Ferenc: *Olvasáskultúránk az ezredfordulón*. Tiszatáj 2002. 2. sz. 61–72.
25. *Kulturális fogyasztás*. Szonda Ipsos, Bp., 1996.
26. Bár a későbbi tanulmányok említik, az eredményeket nem sikerült fellelnem.
27. Gombos – Hevérné Kanyó – Kiss 2015.
28. Reacty Digital, 2023. május, omnibusz kutatás, VeVa online panel, 18–79 éves lakosság, n=1000 (súlyozva)
29. Gereben Ferenc (szerk.): *A Határon túli magyarság olvasáskultúrája: összeállítás olvasásvizsgálati és művelődésszociológiai felmérések eredményeiből*. Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ, Bp., 1985.
30. Gereben Ferenc et al.: *Magyar olvasáskultúra határon innen és túl*. Közép-Európa Intézet, Bp., 1993. (Hungari extra Hungariam 2.)
31. Gereben Ferenc: *Identitás, kultúra, kisebbség: felmérés a közép-európai magyar népesség körében*. Osiris, Bp., 1999. (Kisebbségek Kelet-Közép-Európában 1.)
32. Gereben Ferenc – Tomka Miklós: *Vallásosság és nemzetudat: vizsgálódások Erdélyben*. 2. kiad. Corvinus, Bp., 2001.
33. Természetesen célszerűbb lenne alapsokaságnak a 14–17 éves korú erdélyi, magyar nyelvű román állampolgárokat választani, egyszerű véletlen mintavétellel, éppen a korábbi adatokkal való összehasonlíthatóság kedvéért. Ez azonban nem képzelhető el egyéni munka keretében, szemben a középiskolákban történő felméréssel, amely arányosan rétegzett mintavételt fog eredményezni, ám melyből sajnos kimaradhatnak például az iskolaelhagyók vagy a nem magyar nyelven tanuló, de magyar anyanyelvű fiatalok.
34. A Reacty Digital kategóriáinak a Tárki kategóriával való megfeleltetése: Kizárólag alkalomszerűen + Nem szokott könyvet olvasni = Soha, Nagyjából havi rendszerességgel + Nagyjából negyedévente = Alkalomszerűen vagy ritkábban, Szinte naponta + Nagyjából heti rendszerességgel = Rendszeresen
35. Tóth 2018. 54.
- * A kérdést felső tagozatos és középiskolás fiataloknak tették fel. Az adatok nem szerepelnek korcsoport szerinti bontásban.
36. A FSZEK 2019-es felmérésében a kérdés formája megváltozik: „Mely olvasmányára vagy kedvenc szerzőjére emlékszik vissza legszívesebben?” Vagyis a kérdés már nem csak egy elvont „kedvenc íróra”, de konkrét olvasmányélményre (is) vonatkozik.
37. A FSZEK 2019-es felmérése kapcsán erre vonatkozó, publikált adatot nem találtam.
38. Tóth 2020. 22.
39. Gereben 1998. 105., Nagy 2003. 85.
40. Gereben 1998. 113.
41. Gombos – Hevérné Kanyó – Kiss 2015. 60.